

KAYNAKÇA

Aydüz, Salim. "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi". *Belleten*. sy. 257 (2006), s. 167-264.

Çolak, Güldane. *Osmanlı Matbaacılığında Takvimhane-i Amir'e'nin Yeri ve Önemi*. YLT, İstanbul Üniversitesi, 2011

Ebüzziyâ Tefvik. *Takvimü'n-Nisâ 1317-1318*. 1-12.

Erken, Mehmet. "Naci Kasım Açikel (1884-1963)". *Müteferrika*. sy. 57 (2020), s. 247-253.

Şenkardeşler, Aysegül. *Takvimlerin Toplumsal İşlevleri: Saatli Maarif Takvimi Örneği*. YLT, Karabük Üniversitesi, 2013.

Ünsal, Artun. "Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern". *Cogito*. sy. 22 (, 2000), s. 151-159.

Yüksel, Ahmet. "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3/12 (2010), s. 502-516.

Mustafa SAGDIÇ

Sâdık Rifat Paşa

SÂDIK RİFAT PAŞA

(1807-1857)

Devlet adamı, diplomat, yazar.

İstanbul'da doğdu. Babası II. Mahmud'un saltanatında Tophane eminliği, Tersane eminliği, Masârifat nazırlığı gibi üst seviyede görevler üstlenen Hacı Ali Bey, dedesi Enderûn-ı Hümayun'da iken kireçbaşıyla tayin edilen Said Bey'dir.

Küçük yaşta iyi bir eğitim aldı. On beş yaşında Enderun'daki Hazine Odası'nda çırak/stajyer memur olarak göreve başladı. 1823'te Sadaret Mektûbî Odası'na alındı. 1828'de yabancı devlet adamlarına gönderilecek önemli evrakın hazırlandığı Dîvân-ı Hümayun dairelerinden Âmedî Kalemî'nde görevlendirildi. Bu görevde iken Yunan isyanı, Rusya seferi ve Mısır meselesi gibi sorunların halline dair hükümetin gerçekleştirdiği müzakereleri, elçilerle yapılan görüşmeleri kayıt altına aldı. Hükümetin en hassas toplantılarında zabıt kâtibi ola-

rak bulunan Sâdık Rifat 1828-1829'daki Osmanlı-Rusya savaşı sürecini *Rusya Muharebesi Tarihi* başlığı ile yazdı.

II. Mahmud'un 1831 yazındaki Edirne ve Gelibolu seyahatlerindeki maiyetinde yer aldı. Bu tarihten sonra bürokraside hızla yükselmeye başladı. 1833'te Küçük Evkaf muhasebeciliğine, 1834'te önce Âmedî vekilliğine getirildi. 1836'da ise bu dairesinin asaleten amiri oldu. Bu süreçte dönemin iç ve dış siyasetinde etkili olacak bürokratların eğitiminde ve yetişmesinde bir okul vazifesi gören Tercüme Odası'nda yetişenlerden biri de Sâdık Rifat idi.

Ekim 1837 yılında Viyana büyükelçisi oldu. Elçiliği sırasında dönemin Avrupa siyasetinde önemli bir yeri olan Avusturya Başbakanı Metternich ile irtibat halinde bulundu. Viyana'da iken Avrupa'nın nasıl geliştiğini ve gelişmesinde eğitimin de önemli rol oynadığını anlattığı *Avrupa Ahvâline Dair Risâle*'si'ni yazdı. Viyana elçiliğini sürdürürken Ekim 1839 yılında Hariciye müsteşarlığına getirildi. Aralık 1839'da İstanbul'a geldi. Mısır meselesinde Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere Ağustos 1840'ta İskenderiye'ye gitti. Burada iken sadaret (başbakanlık) müsteşarlığına atandı. Bu görevinden sonra Sâdık Rifat sık sık nazırlık, meclis başkanlığı gibi üst seviye görevlere getirildi. 30 Mart 1841'de Hariciye nazırı oldu. 1842'de Rumeli eyaleti müfettişliğine tayin edildi. Ekim 1842 tarihinde tekrar Viyana büyükelçisi oldu. İlerleyen yıllarda üç kere daha Hariciye nazırlığı (1843-1844, 1848, 1853), iki defa eğitime dair de kararlar alan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığı (1842, 1844) ve bu meclisin dört kere reisliğini (1845, 1849, 1850, 1853), Maliye nazırlığı (1848), Meclis-i Âlî üyeliği (1850) ve Meclis-i Âlî-yi Tanzimat'ın üyeliğini (1854-1856) ve vekâleten reisliğini (1856) yaptı.

İlk Hariciye nazırlığından azledildikten sonra 1842 yılında yeni bir göreve atanana kadar geçen sekiz aylık sürede sıbyan mektepleri için *Risâle-i Ahlâk*'ı yazdı. İlk Meclis-i Vâlâ başkanlığında (1845-1848) eğitime dair reformları görüşmek amacıyla kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye; Meclis-i Vâlâ ile Hariciye Nezareti'nin ortak sorumluluğuna getirildi.

Sâdık Rifat 11 Şubat 1857 tarihinde kalp hastalığından vefat etti. Eyüpsultan'da babasının yanına defnedildi. Oğlu Mehmed Rauf Paşa (1829-1883) Sâdık Rifat'ın eserlerini, layihalarından ve dış görevlerde iken hükümete gönderdiği yazılarından seçtiklerini 1858'de *Müntehabât-ı Âsâr* başlığı ile neşretti. *Mukaddime* başlığı altında yazdığı babasının hal tercümesini de bu eserde yayımladı.

Devlet adamlığından ziyade bir düşünür olarak

temayüz etti. Tanpınar'ın belirttiği üzere “uyanık fikirli bir devlet adamı” olarak toplumsal olay ve olguların altında bulunan etkenleri göstermeye odaklandı. Cemil Meriç'in “semâ-yı irfanımızın münzevi bir yıldızı” olarak gördüğü Rifat Paşa, Tanzimat'ın başarıya ulaşabilmesi için Osmanlı Devleti'nin siyasî, iktisadî ve idarî meseleleri ile adalet, insan hakları, medeniyet ve eğitime dair birçok risale, layiha ve mazbata kaleme aldı. Batı'daki din ve akıl çatışmasına karşın, görüşlerini din (İslamiyet) ve akli birlikte esas alarak ortaya koydu. Doğrudan bir eğitim kurumunda görev almamasına karşın eğitim konusunda *Risâle-i Ahlâk* ve *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk*'ı yazdığı gibi, *Avrupa Ahvâl-i Dair Risâle*'sinde ve bazı yazılarında da toplum düzeninde ve kalkınmada eğitimin temel rol oynadığını ortaya koydu.

Viyana elçiliğinde Avrupa'nın iktisadî gelişmesinin ve idarî yapısındaki disiplinin temelinde eğitim ve bilimin bulunduğunu gözlemledi. Toplumun topyekûn kalkınmasında ilkökul öncesi eğitimin ve ilköğretimin temel işlev gördüğüne Avrupa'da bizzat tanık oldu. Avrupalılar'ın erkek ve kız çocuklarını beş-altı yaşlarında mahalle mekteplerinde okutmaya başladıklarına dikkat çekti. Osmanlı Devleti'nin de çağa uygun bir gelişme sağlayabilmesinin toplumda eğitimin ve bilginin yaygınlaşmasıyla ve kalkınma projelerinin netice vermesinin eğitimli kadrolarla mümkün olabileceğini öngördü.

1845'te atandığı Meclis-i Vâlâ reisliği sırasında yazdığı bir layihasında, dünyada meydana gelen iyi işlerin güzel ahlaklı, fena ve kötü işlerin de kötü ahlaklı insanlardan kaynaklandığını ancak tabiatında iyilik ve kötülüğün bulunduğu insanın eğitimle güzel ahlak üzere yetiştirilebileceğini belirtti. Eğitim ve bilimin insanlığın huzur ve saadetinin bir aracı olması, kötülük için kullanılmaması için insanları her hal ve harekette iyiliğe sevk edecek ve erdemin insan karakterinin başat niteliği olmasını sağlayacak değerler eğitiminin öncelikle çocukluğun ilk devresinde verilmesini vurguladı. Bu itibarla sıbyan mekteplerinin (ilkokul öncesi eğitimin) uzun vadede toplum düzeninde hayatî rol oynadığına dikkat çekti. Böyle bir eğitim için, 1842'de yazdığı *Risâle-i Ahlâk*'ına atıfta bulunarak, sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere ahlakî ilkelere içeren bir “risalecik” tertip ettiğini, Sultan Abdülmecid tarafından uygun görülürse bastırılması için izin istedi. *Risâle-i Ahlâk*'ını yazı yazmaya ve okumaya başlayan çocukların kolayca okuyup anlayabilmeleri için büyük harflerle harekeli ve nesih hatla, açık ve sade bir Türkçe ile hazırladığını, çocukların sıkılmaması için şimdilik kısa tuttuğunu

ifade etti (Sâdik Rifat, 1292: 49, 50). İzin çıkması üzerine *Risâle-i Ahlâk*'ın, “Sahaflar Şeyhi” olarak anılan Esad Efendi'nin (1789-1848) “Şeyhzâde Mehmed Esad en-Nakîb a'lâ's-Sâdât” imzasıyla yazdığı “*Takriz*”le birlikte ilk baskısı 1263 (1846) yılında yapıldı.

Sâdik Rifat dört-beş yaş döneminin kişiliğin oluşumunda belirleyici olduğunun altını çizerek, değerler eğitiminin sıbyan mekteplerinde (ilkokul öncesinde) verilmesi gerektiğini öngördü. Ona göre nihaî kertede eğitimin ve ilmin asıl amacı; insanın dünya ve ahiret saadetini sağlaması olduğundan temel eğitim, çocukların “insân-ı kâmil” olarak yetiştirmelerine odaklanmalıdır. Nitekim “bir babanın çocuğuna nasihati” üslubuyla kaleme aldığı *Risâle-i Ahlâk*'ında insan ile hayvan arasındaki farkın; insanın bilmediğini öğrenmesi olmayıp insanın dinin ve aklın öngördüğü kötü işlerden sakınıp devamlı iyilik üzere bulunması olduğunu vurguladı. Bunun sağlanmasının ise çocukların doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, kendilerine ve topluma faydalı ve zararlı olan şeyleri ayırt edebilmelerinin öğretilmesine bağlı olduğunu ifade etti. Bu kapsamda çocukların sahip olmaları gereken iyi ve sakınmaları gereken kötü huyları sıraladıktan sonra bunları öğrenip gereğini yapmanın, “insana her şeyden ziyade lazım olan ilim” sayesinde mümkün olabileceğini, böyle davranmanın din ve aklın gereği olduğunu, insanın sürekli görüştüğü kişilerin karakterine benzediğine değinerek çocukların daima iyi kimselerle beraber olmalarını belirtti.

Rifat Paşa'nın *Risâle-i Ahlâk*'ı o dönem değerler eğitimi hakkında yazılan ilk eserlerdendir. Ayrıca dört-beş yaşlarında çocukların gittiği ve ortalama eğitim süresi dört yıl olan sıbyan ve ibtidâî mekteplerinde okutulan ilk ders kitabı niteliğinde idi. Bu açıdan daha sonra çocukların değerler eğitimi için yazılan birçok ahlak risalesinde *Risâle-i Ahlâk*'ın örnek alındığı görülmektedir. Sâdik Rifat'ın bu eserinin Tanzimat'ın eğitim reformları kapsamında 1846'da kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından hazırlanıp Sultan Abdülmecid'in iradesiyle yayımlanan ilköğretimle ilgili 8 Nisan 1847 tarihli talimatı da yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Temel eğitimde bir ilk olan *Risâle-i Ahlâk*'ının muhtelif tarihlerde farklı matbaalarda onlarca baskısı yapıldı ve uzun yıllar ders kitabı olarak okutuldu. Daha sonra *Risâle-i Ahlâk*'a ek olarak *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk*'ı yazdı ve ilk baskısı mevcut bilgilere göre 1273 (1856) yılında yapıldı.

Zeyl-i Risâle-i Ahlâk adlı eserinde ülkenin iktisadî kalkınmasında eğitimin rolünü vurgulamasının

yanında somut önerilerde de bulundu. İktisadî kalkınmanın ve medeniyetin gelişmesinin aklı esas alan ilmî ve teknik çalışmalarla mümkün olabileceğini, dünyadaki bütün bilimsel ve teknik gelişmelerin “ilim ve maarif tahsil eden eşref-i mahlûkat olan insanın” eseri olduğunu belirtti. Toplumda ayırım gözetilmeksizin “her sınıf tebaanın” bilim ve fen tahsili görmelerine öncelik verilmesini, bu amaçla büyük şehirlerden başka taşrada rüştiye mekteplerinin açılmasını, *Encümen-i Dâniş*’in karar vereceği lüzumlu kitapların tercüme ettirilmesini teklif etti. *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk*’ta insanın ilk mektebinin anne kucağı olduğunu söyleyerek anne adayı kız çocuklarının eğitimine özellikle önem verilmesi, velilerin hayırlı halef/evlat yetiştirmekten de mesul oldukları, bunun için çocuklarını meslek sahibi yapacak bir eğitime tâbi tutmaları ikazında bulundu. Evladını liyakatsiz olduğu halde bir devlet kapısına koyan velileri, ne evladına ne de devletine hayrı olmadığını belirterek eleştirdi. Çocukların ileride devlet ve millete yük olmamalarının çaresi olarak; bilim ve teknikleri öğrenecekleri meslek ve sanayi okullarının açılmasını önerdi. Devletin ilim, fen ve sanayi ehline itibar ve iltifat etmesini, liyakate göre istihdamda bulunmasını, ilim ve fen merkezleri olan medreselerin, meslek ve sanatların kaynağı olan mekteplerin gelişmesine gayret etmesinin altını çizdi.

İktisadî kalkınmayı sağlayacak ilmî ve teknik çalışmaların; dikkat çektiği ahlakî ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildiği takdirde ülkenin ve insanlığın saadetine vesile olabileceğini, ahlakî değerlerin hâkim olmadığı iktisadî bir kalkınmanın insanlığa huzur getirmeyeceğini öngördü.

Eğitime dair görüşlerini kolay anlaşılabilir ve sade bir Türkçe ile kaleme alan Sâdık Rifat dilde sadeliğin yanında Türk edebiyatında “vatan” ve “vatan sevgisi” temalarının yoğun bir şekil işlenmesinde de etkili oldu.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref. “Sadık Rifat Paşa”. *Tarih Musahabeleri*. sad. E. Koray. Ankara 1985, s. 96-102.
- Akıldız, Ali. “Sâdık Rifat Paşa”. *DİA*. 2008. XXXV, 400-401.
- Ali Fuat. “Rical-i Tanzimattan Rifat Paşa”. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. yeni seri, 1/2 (1929), s. 1-11.
- Aydın, Mükerrrem Bedizel – Büyüközkara, Ender. “Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Risâle-i Ahlâk”. *Ahlâk Çalışmaları ve Ahlâk Felsefesi Dergisi*. 1/1 (2020), s. 89-101.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. C. II, İstanbul 1972.
- Mehmed Esad, Şeyhzâde. “Takriz”. Sâdık Rifat. *Risâle-i Ahlâk* içinde. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye Litografya Destgâhı, 1263/1846, s. 1-3.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311/1893.

Sâdık Rifat. “Bazı Islâhâta Dâir Rifat Paşa’nın Kaleme Alıp Takdim Etmiş Olduğu Bazı Lâyhaların Sûretleri”. *Müntehabât-ı Âsâr*. İstanbul: Ali Bey Matbaası, 1292/1875, X, 2-52.

Yaşar ZORLU

Sadıkiye Medresesi/Lisesi, Tunus

SÂDIKIYE MEDRESESİ / LİSESİ

(1875-)

Tunus’ta Osmanlılar tarafından kurulan
ilk modern okul.

Tunus’ta tarihî ve kültürel nitelikleriyle bilinen okullar arasındadır. Modern Tunus’un kuruluşunda önemli etkiler yapmış, ülkedeki eğitim kurumlarına öncülük etmiş olan bu okul, 1875 yılında Tunuslu Hayreddin Paşa tarafından kuruldu. İlk olarak tarihî Medine Çarşısı içinde Zeytûne Camii caddesinde bulunan kışla binasında eğitime başladı, 1897’de şimdiki yerleşkesine taşındı. Başkentte Tunus Belediye Sarayı, Başbakanlık binası, Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı gibi önemli devlet kurumlarının yer aldığı Kasba Meydanı’nın kuzeyinde yer almaktadır.

Tunus’un modernleşmesinin öncü isimlerinden olan ve II. Abdülhamid iktidarının ilk zamanlarında bir süre sadrazamlık da yapan Tunuslu Hayreddin Paşa ülkede yönetimden sosyal hayata, iktisattan kültür alanına kadar birtakım ıslahatlar gerçekleştirdi. Osmanlı payitahtında XIX. yüzyılın ortalarında Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanı gibi Tunus’ta da 10 Eylül 1857 tarihinde “ahdül-emân” ilan edilerek siyasî, idarî ve toplumsal sistemin yenilenmesi ve geliştirilmesi hedeflendi. Bu reformlar gerçekleştirilirken eğitim konusuna ayrı bir önem verildi, bu kapsamda zamanın Tu-